

РЕЦЕНЗИЯ

от

д-р Наталия Василева Киселова,
доцент в Юридически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор по право“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.6 Право, научна специалност „Конституционно право“

Докторант: Александра Василева Николова, редовен докторант в Катедра „Конституционноправни науки“ в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ с научен ръководител проф. д-р Георги Близнашки

Тема на дисертацията: „Политическото представителство – класическа концепция и съвременни проблеми“

1. Общо представяне на процедурата

Със заповед № РД-38-546 от 18 ноември 2021 г. на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (СУ) съм определена за член на Научното жури на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Политическото представителство – класическа концепция и съвременни проблеми“ за придобиване на научната и образователна степен „доктор по право“ в СУ в област на висше образование „3. Социални, стопански и правни науки“, професионално направление „3.6 Право“, научна специалност „Конституционно право“.

Представеният от докторантката комплект материали за участие в процедурата е в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ, ППЗРАСРБ и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ. Юридическият факултет (ЮФ) на СУ има акредитирана докторска програма „Конституционно право“. Процедурата до публичната защита на дисертационния труд е протекла пред Катедрения съвет законосъобразно, представени са необходимите документи на Научното жури за публичната защита. Докторантката е представила съобразно националните минимални изисквания за образователната и научна степен „доктор“ в научна област 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.6. Право, научна специалност „Конституционно право“ публикации, както и декларация за оригиналност и достоверност по чл. 27, ал. 2 от ППЗРАСРБ.

Изпълнени са наукометричните изисквания във връзка с процедурата по докторантурата, като са налице 40 точки (при изискване 30 точки), формирани от представените четири статии за участие в защитата. Те са:

1. Идеята за свободния мандат. – В: Сб. научни трудове на ИДП към Българската академия на науките, т. XIV. С.: Българска академия на науките, 2016.

2. Правно положение на конституционните съдилища в светлината на новите европейски правомощия на общностните съдилища за защита човешките права. В – сб. Конституционни изследвания 2014-2015. 25 години демократична трансформация в Република България. Състав. Киров, Пл. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017.

3. Понятието „политическо представителство“ в труда Левиатан от Томас Хобс. В – сб. Конституционни изследвания 2014-2015. 25 години демократична трансформация в Република България. Съставител: Киров, Пл. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017.

4. Политическо представителство без избори? В – сб. Сборник доклади от докторантска конференция в памет на доц. д-р Кръстю Цончев. Съставители: Пунев, А. Николова, Ал. Доцова, М. Бъбаров, М. Николова, С.: УИ „Св. Климент Охридски”, 2019.

2. Кратки биографични данни за докторантката Александра Николова

Познавам колегата още като студентка и активен член на Кръжока по Конституционно право с ръководител проф. Близнашки. Александра е участвала в международни състезания като състезател и треньор, завършила е спец. „Право“ в Юридическия факултет на СУ (2012) и беше редовен докторант (2014-2017) в нашата Катедра. Водила е семинарни занятия по Конституционно право на студентите от 2 курс, редовно обучение, участвала е в задължителния им стаж, в дейността на Кръжока и в научни проекти, по които Катедрата е работила.

Като правоспособен юрист (2013) Александра е работила на различни длъжности в публичния (Министерски съвет /2015-2017/, Конституционен съд /2021- досега/) и в частния сектор (адвокатска кантора /2013-2014/, Съюз на съдиите в България /2017-2018/).

3. Данни за дисертацията

3.1. Тема на дисертацията

Темата на дисертацията е посветена на значим и актуален за конституционното право и политическите науки институт – политическото представителство в неговия класически прочит и съвременните му проблеми. Класически текстове относно концепцията за политическото представителство в чуждестранната литература са на авторите Pitkin (1967), Pennock and Chapman (1968) и Schwartz (1988), които са коректно представени в дисертацията. В миналото у нас има посветен научен труд (студия) на подобна тема с автор д-р Любен Паунов и заглавие „Представителството в конституционното право“, издаден от Университетската печатница в София през 1943 г. В по-ново време близка по тематика е монографията на проф. д-р Пламен Киров „Конституиране на представителното управление в България“ (С.: Сиела, 2015, 556 с.). Тези произведения също са представени и анализирани в текста.

Въпреки това темата е актуална и е дисертабилна, защото няма в съвременната българска публичноправна литература самостоятелна разработка, посветена на политическото представителство. Разбира се, поради своя частноправен произход и характер, в цивилистиката има доста публикации, които са анализирани различни аспекти на представителството.

Политическото представителство след Френската революция от 1789 г. е в сърцевината на модерното държавно управление и на модерния конституционализъм. Принципите на политическата система, които възприема и Конституцията на Република България от 1991 г., на народния суверенитет и на разделение на властите определят кой управлява, как е организирана системата на публичното управление и по какъв начин биват селектирани участниците / представителите в управленските органи и процеси. Именно чрез политическото представителство се структурира публичното пространство, дава се достъп до управлението на гражданите, функционира националната държава и се реализира демокрацията.

Спазени са изискванията на чл. 27, ал. 2 от ППЗРАСРБ, съответно на чл. 64, ал. 2 от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ “Св. Кл. Охридски”.

3.2. Характеристика и оценка на основните части на дисертационния труд и приносите.

Дисертационният труд е в обем от 256 страници (шрифт 12, разредка 1.5 Times New Roman), който включва титулна страница, съдържание и библиография в размер на 13 страници и 243 страници същински текст. В съдържателната част на дисертацията са обособени три глави, като всяка се разделя на параграфи. Работата е добре балансирана като структура и съдържание, като всяка от основните теми – история и същност на представителството, класическа теория на политическото представителство и съвременни проблеми на представителството в XXI в. в трите глави е развита достатъчно пълно, целите, задачите и методите на изследване са изведени в Увода, а изводите са обобщени в Заключение.

Първата глава (Същност на политическото представителство) е посветена на изясняване на същността на понятието за представителство, за политическо представителство и на неговото място в системата на конституционното право. В §1 „Исторически корени на политическото представителство“ чрез историческия метод са открити възникването и няколко основни момента на пререструктуриране на понятието за политическо представителство.

Развитието на представителните практики в исторически аспект може да се разглежда като част от по-общите процеси на еволюцията на конституционализма. Стъпвайки на съществуваща в конституционноправната доктрина периодизация на фазите в развитието на конституционализма (проф. Г. Близнашки, Еволюция на конституционализма, С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017), докторантката говори за антично, средновековно и модерно представителство. А модерното представителство, както и модерният конституционализъм, преминава през две основни фази на своето развитие – либерално и демократично. Либерално е това представителство, което се практикува в рамките на формалната правова държава от XIX в. и първите десетилетия на XX в. Демократичното представителство е онова, което се практикува след въвеждането на всеобщо изборително право и многопартийна система.

Античното представителство е маркирано накратко в увода на настоящата разработка и се свързва най-общо с възникването на политически традиции. Както отбелязва проф. Л. Владикин, в Средновековието, а не в Античността, са наченките на конституционализма и на модерното представителство. Разбира се, през Средновековието не би могло да се говори нито за представителни институции, нито за политическо представителство, защото такива институции и институти в съвременния смисъл на думата в този период няма. Политическо представителство има там, където има представителна институция и се изработват и приемат закони. Преминаването от лично право на участие в подбор на тези, на които са поверени решенията, към техния избор от цялата общност, е решаващ фактор за установяването на политическо представителство в пълноценния смисъл. Политическото представителство трябва да е обвързано с избори, макар и цензови и представителният орган следва да има характеристиките на законодателна власт, определена независимост и автономия от монарха. За такава трансформация може да се говори едва след английската революция от XVII в. Единствено при комбинация от тези елементи би могло да се говори за наченки на политическо представителство.

От най-съществено значение за съвременните теории (и за понятийния апарат на текста) е установяването на етимологията на понятието и характеристиките на института, изведени чрез представителни практики. В § 2 „Понятие“ се прави преглед на предложенията за дефиниция на понятието, дадени от различни автори. Докторантката разграничава коректно понятието в частното право и в публичното право, като обосновава и застъпва правилно тезата, че „политическото представителство“ е специфично и самостоятелно за конституционното право понятие. Основополагащо за правното изследване на представителството е полагането на ясна разграничителна линия

между понятието, което ползва публичното право и по-конкретно конституционното право, и понятието, което е институт на частното право. От правно-историческа гледна точка поради принадлежността и на двата института към правната действителност от Късното средновековие, както и поради еднаквото им название, често се поражда объркване и смесване на двата института. Допълнителни усложнения при изследването на института на политическото представителство произтичат от привнасянето на елементи на частното в конституционното право, тъй като това води до смесване и до неразбиране на действието на публичноправния институт.

Еволюцията на практиките, които днес припознаваме като представителни, е директно свързана с развитието на условията и правилата за отдаването на мандат на представител. Доколкото упражняването на всяка власт и установяването на всяка организация предполага някаква степен на делегация, то историята на понятието може да се проследи чрез еволюцията на идеята за представително управление и по-точно чрез проследяването на управленските практики на общностите. В съответствие с формирането и смяната на концепциите за политическото управление се изменя и съдържанието на мандата – от пратеници на малки групи хора представителите се превръщат в изразители на всенародната /всеобща воля, а идеята за „мандат“ се развива от изрично поръчение (в рамките на частното право мандатът има договорна същност / императивен мандат) до завършена система за гарантиране на свобода на съвестта при вземане на решения (еволуция на императивния в свободен мандат). Терминът „представителство“ остава в социалната лексика и към него се прибавя уточняващата квалификация „политическо“, за да се разграничи от законовото и договорното представителство, а и защото института е подходящ, за да отрази най-точно символичния, оценъчен и партиципаторен аспект на модерната държава.

След анализ на съществуващите доктринални схващания, докторантката извежда система от компоненти, които са в основата на изведено самостоятелно определение за политическо представителство. Политическото представителство следва да се възприема като една система от взаимосвързани и взаимозависими компоненти. В синтез компонентите, които докторантката предлага за съставляващи политическото представителство са: *представяващ* – лице, което осъществява представителството (1); *представяван* – субект, който бива представляван (2); *предмет* – нещо, което бива представлявано (3); *упълномощаване и отчетност* – механизъм, по който представляваният дава съгласието си да бъде представляван и го санкционира (4); *политически контекст* – обстановката, в рамките на която се осъществява дейността по представителството (5).

Политическото представителство според Александра Николова би могло да се **дефинира** като: *връзка*, която е изградена според правилата на действащото *позитивно право*, създадена между народа и съответния орган на публичната власт, която е конституирана по начин съответстващ на изборните правила и осигуряващата представителството и обединението на целия народ, *насочена* към осъществяване на общото благо и съвместните интереси на цялото по отношение на управлението на държавата, позволяваща пълноценното участие на представляваните и осигуряваща необходимата степен на отчетност на представляващите. Политическото представителство е преди всичко нормативно и формално – всеки негов аспект е предвиден и регулиран от закона и то е неразривно свързано с набор от нормативни, но и политически съображения.

В § 3 „Класификации и видове политическо представителство“ докторантката прави обзор на дадените от различни автори класификации и не дава приоритет на нито една от представените, а заема части от тях, в зависимост от специфичните аналитични

нужди на изследването (исторически, семантичен, нормативен, функционален, социологически подход).

В § 4 „Функции на политическото представителство“ докторантката извежда и разглежда *пет функции на представителството*. На първо място е разгледана *свързващата функция* на представителството. Необходимите характеристики на представителството като връзка не се изчерпват с нейната двустранност. На практика връзката трябва да е стабилна, да е изградена върху устойчива основа и да не се разпада при най-малките изменения в политическия контекст или в поведението на субектите. Тази връзка трябва да бъде „еластична“, тоест чувствителна за измененията и да е способна да ги отразява, без да се разпада. Тези характеристики на функцията са от особена важност поради факта, че условията на съвременния политически живот определят едни формални правила при изграждането и разпадането на представителната връзка, които не отразяват на практика дребните и незначителни промени в нея, които имат значение в по-близък план. В този смисъл често в политическия живот се наблюдава ситуация, в която избраните представители отслужват пълен мандат, но връзката между тях и представляваните е скъсана – представляваните са загубили усещането за свързаност.

На второ място политическото представителство има *интегрираща функция* по отношение на създаването на единство от множеството. Доктрината на свободния мандат осигурява сигурността, че управлението, в лицето на законодателния орган ще надмогне противоречивите и антагонистични интереси и ще се погрижи за общото благо. Всеки един представител е не само представител на избирателния район, от който е излъчен, а на целия народ по силата на Конституцията. Така, правейки своя избор, всеки гражданин посочва този кандидат, който според него ще бъде най-успешен в защитата на интересите на цялата нация, а не на тези на отделния гласоподавател или на неговите собствени.

Политическото представителство е рационализиран начин за обединение и структуриране на мнения, интереси и желания в подредена и годна за влагането им в организацията на политическия живот форма. Третата функция е *организиращата функция* на политическото представителство осигурява предвидимото и разбираемо влагане на разнопосочните пристрастия, претенции и възгледи в процеса по управление. Веднъж вложени, те биват отразени от представителите в техните действия и решения, което е и в същността на всяко представително действие и на представителната форма на управление. Именно очакването, че мненията и интересите на всеки отделен избирател ще бъдат взети под внимание в някаква форма и до някаква степен мотивира личното участие на всеки гражданин в демократичните форми на управление.

На четвърто място, политическото представителство изпълнява и *функция по контрол на властта*, макар и косвена. Въпреки, че липсват конкретни механизми за упражняване на контрол, извън изразяване на несъгласие или въздържане от повторно даване на доверието, опасността от разкъсването на представителната връзка все пак носи определен възпиращ елемент. Не е без значение дали предоставеното доверие ще бъде оправдано и запазено, така че представителството играе и морална освен чисто юридическа роля в политическия живот. В интерес и на представителите и на представляваните е да държат канала за контрол помежду им отворен. Суверенитетът принадлежи на народа, както е посочено в Конституцията и тази функция на представителството е израз именно на това.

Последна, но не и по значение, е *легитимиращата функция* на представителството. За да бъде стабилна и ползваща се с доверие от страна на гражданите, властта следва да е легитимна. В съответствие с възприетите принципи на модерното управление, за да е легитимна, властта следва не само да е демократична, но

и представителна. Именно представителната характеристика определя степента на близост до народа, която е неизменен белег за легитимност на една власт.

Втората глава „Класическа концепция за политическото представителство“ изследва формирането на класическата концепция за политическото представителство в публичното като систематично са представени вижданията на избрани автори, отнасящи се конкретно до политическото представителство. Чрез изследване на възгледите на избрани от докторантката автори, на техни теоретични предложения и на последващи политически последици от прилагането им, в сравнително-исторически и сравнително-правен, е извлечена същността на понятието за политическо представителство в дисертацията.

Коректно докторантката представя в исторически контекст процесите, предизвиквани от смяната в разбиранията за това, кой е носител на суверенитета в държавата. Демократизацията на националния политически живот е промяна, която налага преформулиране на политическите категории, отношенията в политическата система и в управлението, което придобива характер на публично. Процесите, породени от тази смяна, предизвикват поэтапното налагане на личността и нейните субективни естествени права и утвърждаването ѝ като субект на позитивни права и носител на политически права. Избирателното право е признато на всеки гражданин в националната държава и на преден план излиза субектът на суверенитетът – народът. Въвеждането на изборите като доминиращ модел на селекция след установяване на всеобщото избирателно право в демократичната държава деперсонифицира управлението и премахва опасенията от тези, на които властта е поверена, защото създава условия за конкуренция и обновяване на представителите, които осъществяват властта временно. Поетапната пълна демократизация на обществата налага най-съществената промяна в концепцията за политическото представителство и поставя началото на една тенденция за поставянето му на заден план – в ролята на спомагателна функция на самата демокрация. Политическият живот се фокусира около политическите партии, които постепенно монополизират всичките му аспекти, след като стават масови. От образувания, групирани около частни интереси, те прерастват в конституционно признати субекти, които имат грижата да представляват интереси, да канализират социални конфликти и да се опитат да формулират и опазват общото благо.

В § 1 „Либерален конституционализъм“ чрез историческия метод докторантката откроява няколко основни момента на реструктуриране на понятието за политическо представителство, които водят до оформянето на класическата концепция за политическо представителство. Механизмите на политическото представителство имат своите корени в обичаите на общностите и съживени в качествено нов контекст институти на римското частно право. Различните практики по отношение на свикването и провеждането на събрания, а дори и необходимостта от такива събрания са повлияли на оформянето на идеите за това, какво е и какво може да бъде представителството в политически контекст. Консолидирането на общностите по места, интереси и занятие водят до появата на нови субекти при взимането на решения по отношение на управлението. Съсловните съвещателни органи отмират и на тяхно място се издигат нови институции – парламенти, които концентрират националния политически живот около себе си.

Дълго време в Западна Европа и в Северна Америка политическото представителство и неговото значение и място в политическия живот е под въпрос. Организацията на управлението, посредством този механизъм далеч не е даденост, а е резултат на постепенно и често не плавно навлизане и възприемане от управниците, политическите мислители и гражданите. Параграфът разглежда въвеждането на представителството на сцената на политическото и позициите „за“ и „против“ неговото

включване в осъществяването на традиционната политика. Коректно и прецизно докторантката представя идеите за същността на политическото представителство и неговото място в системата на държавното управление класическите мислители на политическата и правна теория – Томас Хобс, Джон Лок, Жан-Жак Русо, Емануел-Жозеф Сийес, Едмънд Бърк и „Публий“ (Александър Хамилтън, Джон Джей и Джеймс Мадисън).

В § 2 „Демокрация и политическо представителство“ са проследени процесите, предизвиквани от промяната в разбиранията за това кой е носител на суверенитета в либералната държава след отхвърляне на разбирането, че носител е монарха. Демократизацията на политическия живот е промяна, която налага преформулиране на политическите категории, отношенията и управлението – нацията или народа е източник, носител и субект на суверенитета.

В § 3 „Политически партии и представителство“ исторически хронологично и функционално е представена връзката между въвеждането на всеобщото избиращо право и трансформацията на избраните от делегати с императивен мандат в представители със свободен мандат и появата на идеологически обособени групи, които на по-късен етап ще прераснат в политически партии. Изоставянето на организацията на политическия живот, подчинена на принципите на императивния мандат, позволява преструктурирането на отношенията на базата на символични и идеологически връзки. Факторите, които спомагат за тези процеси, са на първо място еманципирането на представителите от съсловията и класите, от които произлизат, като следствие от възприемането на свободния мандат. Обединяващият принцип на представителството позволява основна роля в политиката да заемат словото и идеите. А противоборството между различните елити, които се образуват, налага установяването на партийната система през XVIII в. и избиращите реформи през XIX в.

В § 4 „Доктрините за обвързания и свободния мандат“ е разгледана от докторантката темата за представителното правоотношение за определен период от време (мандат) като връзка между представители и представлявани – граници, съдържание на правата и задълженията на представителите и на представляваните, ролята на политическия представител спрямо насочените към него очаквания. Очакванията на представляваните спрямо представителите са дали би следвало да изпълняват „поръченията“ на своите избиратели или да действат по съвест, т.е. дали би следвало да действат като представители на част (община, град, съсловие, класа) или на цялото. Или по друг начин поставен в модерната държава въпросът – дали политическите представители в качеството им на законодатели следва да действат според това, в което вярват, че е най-добро за нацията / народа, или да се водят спрямо очакванията и предпочитанията на техните избиратели. Макар историята да е решила в миналото този класически спор, с нова сила този въпрос възниква и поставя под съмнение постулата за представителната връзка, а именно, че всеки политически представител следва да действат преди всичко в интерес на своя принципал, да се изясни защо се стига до дихотомния избор между мандатност и доверие. Двете позиции – за задължението и за свободата при избор на поведение – имат своя вътрешна логика и водят до различни изводи по отношение на същността на политическото представителство. Доколкото представителството може да се възприеме като отношението между представляван и действащия от негово име представител, то точното съдържание на това отношение е на практика определящо за дефиницията на представителството като императивен или като свободен мандат. Докторантката правилно констатира, че двете теории продължават да съществуват едновременно, паралелно и не може с абсолютна сигурност да се каже, че едната или другата теория е взела категоричен превес в политическата наука. Дори може да се твърди, че преди Втората световна война в теорията преобладава подкрепата за

свободния мандат. Докато след този условен вододел теориите започват да се обогатяват със смесени фигури, притежаващи типични и за двата вида елементи, които са наречени „условно“ свободни мандати или се говори за „императивите на свободния мандат“ (проф. Г. Близнашки, Принципи на парламентарното управление, С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1997). Процесът на представителството е загубил своя непосредствен характер, тъй като налице са вече нови три елемента: избиратели, политически партии и техните представители в парламент.

В последния § 5 докторантката прави кратко аналитично обобщение на класическата концепция за политическото представителство.

В **Трета глава** „Съвременни проблеми на политическото представителство“ са изведени четири съвременни актуални проблеми. Докторантката разглежда на *първо място* проблема за представителството на държавата и в рамките на държавата как се постига едновременно представителство на многообразието от интереси и групи и тяхното единство (§ 1 Представителство на държавата). Представени са възможните варианти за представителство на многообразието от индивиди и интереси и представителството на единството и как би могло да бъде постигнато в рамките на съществуващата държавно-политическа структура. След това се изследват различните съотношения между представителството на многообразието и представителството на единството.

Всички модерни демократични държави съдържат две отчетливи групи индивиди: представителите (управляващите или осъществяващи суверенната власт, депутатите) и представляваните (управляваните или граждани, избиратели, избирателен корпус, народ). Това, което ги обединява, е представителната връзка, която едновременно поддържа единството и предпоставя възможността за взаимен контрол. Този контрол зависи не само от възприетата форма на представителство, а и от това за какъв вид група става въпрос. Съществено значение има дали представителството ще се разглежда от гледна точка на груповата идентичност на управляваните или от тази на управляващите.

Групата на управляваните е обикновено толкова разнородна, разнообразна и флуидна, че много често единственият критерий, по който може да бъде мислена като отделна група, е положението ѝ спрямо политическата власт. Модерните общества са характерни със своята разнородност, която е не само етническа, но и социална, професионална, културна, религиозна, възрастова – колкото повече критерии се изброят, толкова повече различия ще се наблюдават. Именно затова е станало обичайно да се счита, че представителството трябва да осигури отражение на това многообразие.

Най-отчетливата алтернатива на това да се гледа на държавата като на плуралистична съвкупност от многообразни групи от индивиди е тя да бъде привиджана като единство, действащо от свое име и способно да действа като принципал и следователно способно да селектира политически представители, които да действат като негови посредници.

Историческата традиция, свързана с възприемането на държавата като единство, способно да бъде представлявано и на това основание да „назначава“ свои собствени представители, се простира назад в историята до Хобс и Русо.

Модерните държави са твърде големи, модерните народи – твърде многообразни, а модерните политици – част от сформирани, вкл. глобален, елит, за да могат да действат като пълномощници на народа. Просто не съществува достатъчно ефективен механизъм, чрез който модерните граждани да държат своите правителства под контрол, независимо, че информационните системи правят управляващите осезаемо чувствителни към общественото мнение. Единствените реалистични очаквания, които един народ би могъл да съхрани по отношение на своите управляващи, е да ги поддържа в постоянна тревога от това дали ще бъдат преизбрани.

На *второ място* се разглежда въпросът за разликите между представителите, които са били селектирани чрез избори, и такива представители, които се възприемат като селектирани чрез избори, но които не са били формално избрани. В § 2 „Избрани и неизбрани представители“ докторантката сравнява двата вида представители – избрани и неизбрани на базата на представителните претенции, които са в състояние легитимно да направят, и изследва въпросът дали и доколко е удачно да се обогатят традиционните представителни практики с едно по-широко разбиране за възможните легитимни представителни претенции.

Възприемането на представителството като ресурс, който може да бъде използван както при различни ситуации, като неизменно присъстващ, независимо от обективните фактори, така и да бъде вложен или премахван, придава на традиционните функции нов смисъл и нов потенциал. В същото време лимитирането на представителството само и единствено до означаване единствено на държавно регламентирани избраници излишно игнорира политическото значение на останалите „неофициални“ участници в политическия процес, забавя темпото на потенциалните възможности в политическия процес. Все по-осезателният разпад на традиционните политически модели, загубата на доверие в публичните институции, свеждането на политическите партии до „политически проекти“, отпадане на значението на националните граници, създаването на наднационални институции са все фактори, които са причини за това, че е дошло времето за преосмисляне на представителните претенции, отправени от неизбрани претенденти. Поставайки фокуса върху самата представителна претенция, става възможно разграничаването и сравнението на тези, отправяни от избрани представители, и тези от неизбрани.

На *трето място* се извежда проблема за финансирането на политическите партии (§ 3 „Финансиране на политическите партии“). Финансирането на политическите партии и участието им в скъпоструващи предизборни кампании е въпрос от практическо значение. Той е поставян още при възникването на първите политически партии, които възникват като сдружения на частното право, но добива публичноправно значение в периода след Втората световна война като част от широкоразпространения в европейските държави процес на конституционализация на политическите партии и сдружения. Въпросите за източниците и размера на средствата, тяхното оповестяване и контрол от страна на държавата за законност и конституционностъобразност и за по-обща социална приемливост са причините за отделянето на материята в самостоятелни закони. Принципите, чието опазване се цели при по-строгата регламентация, са тези за независимостта на политическите субекти, ограничаване на политическата корупция и на влиянието на лобистки интереси, както и опазването на определено ниво на равенство на шансовете за извършване на политическа дейност. Два са основните въпроси от значение за конституционното право, що се отнася до финансирането на политическите партии. Първият е каква е ролята и значението на партийното финансиране за цялостната дейност на партийните организации. Вторият важен въпрос е за източниците на финансиране. Докторантката е разгледала два модела / подхода на финансиране и чрез тях американската и германската съдебна практика по въпроса. Представила е и най-новата практика на Конституционния съд на Република България, която засяга тази проблематика. Прави се и кратък преглед на актуалните промени, въведени в България за финансиране на политическите партии и на техните предизборни кампании.

И на *четвърто място* в § 4 „Дигиталната партия“ докторантката обръща внимание на явлението, което Пауло Гербаудо нарича „дигитална партия“, като накратко се представя и се взема отношение към идеите, които той излага в своята книга за политическите партии на XXI в. Навлизането на съвременните дигитални технологии в социалния и в политическия живот води до появата на така наречената „дигитална

партия“ – политическа партия, изоставила традиционните партийни структури и внедрила в организацията си съвременни информационни технологии.

Възприемането на новите технологии цели да подобри популярността и ефикасността на политическите партии сред избирателите. Чрез ресурсите на социалните медии и мрежи те могат да получат масова популярност и достъпност за конкретни идеи и каузи. Тези усилия обаче могат да имат и утопичен елемент. Дигиталните партии са представени като опит да се направи политиката по-демократична и по-директна, като от една страна се премахват структури и практики, които са смятани за бюрократични, непрозрачни и корумпирани, а от друга се въвеждат нови начини, по които хората биха могли да са по-въвлечени в политическия процес. С тази цел политическите партии активират в политически контекст някои от най-типичните характеристики на операционния модел на дигиталните компании, водещи до изключителни постижения, но и демонстриращи множество дефекти. Докторантката отчита предимствата и недостатъците на социалните медии и мрежи за динамиката на политическия живот и за влиянието върху формирането на политическото представителство.

Дисертацията се отличава с ясен стил и логическа подредба. Като цяло тя е добре технически оформена и лесно се чете и ползва.

3.3. Научен апарат

Използваната библиография се състои от 173 заглавия. Статиите и книгите на кирилица са 46, а на латиница – 126. По отношение на източниците на латиница са използвани книги и статии на английски и френски език, които докторантката ползва на високо ниво.

Наред с това в изследването се позовава на пет решения на Конституционния съд на Република България, както и на решение на Върховния съд на САЩ и на германския Федерален конституционен съд.

Прави впечатление, че докторантката се позовава на всички автори, които е включила в 498 бележки под линия. В тях има както позоваване на реално използвани и проучени съчинения, така и цитиране на по-старите и трудно достъпни изследвания. Източниците са коректно цитирани според утвърдените стандарти. От голямо значение са и преводите и интерпретацията на относимите към предмета на изследването на дисертацията оригинални текстове от източниците, които са на английски и френски език, но не са преведени на български език.

3.4. Автореферат

Докторантката е представила автореферат в обем от 22 стр. Той отговаря изцяло на изискванията за представяне на дисертационния труд, като отразява вярно и точно неговото съдържание и основните приноси моменти в него.

4. Преценка на публикациите

Докторантката е представила 4 публикации, като 3 са по темата на дисертацията в реферирани и индексирани периодични издания и в сборници от конференции и научни четения. Публикациите представят отделни аспекти на темата, като се развиват допълнително тезите от дисертацията.

5. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

5.1. Според изискванията на ЗРАСРБ дисертационният труд на Александра Николова представя научни резултати, съставляващи оригинален принос в науката, демонстриращи задълбочени теоретични знания по съответната специалност и способности за създаване на научен труд.

5.2. Винаги могат да се направят и някои препоръки както към отделните застъпвани от докторантката тези, така и за структурата на работата. Напр. § 5 от Втора глава е излишно обособена като самостоятелен параграф. Някои от поддържаните от авторката тези и изводи се повторени излишно, предполагам поради писането на отделните параграфи по различно време.

Темата е изключително перспективна и считам, че докторантката има достатъчно знания и възможности да продължи в някои от изследваните аспекти по-нататъшната си научна работа. При едно бъдещо издаване на дисертацията, което бих препоръчала, докторантката несъмнено би могла да направи и по-смели прогнози за бъдещето на политическото представителство.

5.3. В Трета глава и в Заключениеето на дисертацията е разгледана взаимовръзката между политическото представителство и изборите с оглед на това дали е възможно изграждането на модерна демокрация, без да се разчита на този основен институт на съвременната западна цивилизация. Загатнато е разграничението между „криза на представителството“ и „криза на представителната демокрация“ като е застъпена и обоснована тезата, че представителството по своето естество е непроменливо и по тази причина не би могло да е в криза, а че единствената от демократичните институции, която се намира в „застой“ е политическата партия.

В тази връзка отправям към докторантката Александра Николова и следния **въпрос:** Само политическите партии ли са в застой в политическата система или занаят те ще престанат да са посредници между политическата държава и гражданското общество? Ако престанат политическите партии да са посредници, то от кого могат да бъдат адекватно заменени, за да не изпаднем в глъбинна „криза на представителната демокрация“?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд на Александра Василева Николова „Политическото представителство – класическа концепция и съвременни проблеми“ съдържа научни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за прилагане на този Закон и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“. Представените материали и дисертационни резултати съответстват на нормативните изисквания. Дисертационният труд показва, че докторантката притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по Конституционно право, теория и история на правото, качества и умения за провеждане на научно изследване с оригинални и значими научни приноси.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** на представения в процедурата по защита дисертационен труд „Политическото представителство – класическа концепция и съвременни проблеми“, препоръчвам я на почитаемото Научно жури и ще гласувам положително докторантката Александра Василева Николова да придобие образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.6 Право, научна специалност „Конституционно право“.

Декември 2021 г.

Наталия Киселова